

Anadolu Türk Kültüründe Şahmeran Efsanesi: Şahmeran'ın Tekstil Ürünlerinde Motif Olarak Kullanımı

Sahmeran Legend in Anatolian Turkish Culture: Sahmeran's Use as a Motif in Textile Products

Nesrin Önlü (Sorumlu Yazar)

Prof., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü,
e-posta: nonlu@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4674-3179

Neslihan Karadağ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı
Anasanat Dalı, e-posta: neslihan.karadag@ogr.deu.edu.tr,
ORCID: 0009-0001-4128-5052

Önlü, N. ve Karadağ, N. (2024). Anadolu Türk Kültüründe Şahmeran Efsanesi:
Şahmeran'ın Tekstil Ürünlerinde Motif Olarak Kullanımı. *ArtDE Sanat ve
Tasarım Dergisi*, 1, (s.62-78).

Özet

Şahmeran, Anadolu mitolojilerinde yer alan, Maran adı verilen, 'yılanların şahı' olarak bilinen akıl, iyilik ve şifa bulma üzerine sembolik anlamlara sahip doğa üstü bir varlıktır. Belden yukarısı kadın biçiminde insan, belden aşağısı yılan biçiminde olan bu varlığın yer altında yaşadığına inanılır. Anadolu kültüründe ve komşu kültürlerde benzer içeriklerle efsane haline gelen Şahmeran; ulaşılabilen kaynaklarda, özellikle Anadolu'da Cemşab ismi ile geçen bir kişi ile Şahmeran'ın karşılaşması sonucu gelişen olayları ve çıkarılan sembolik anlamları içerir. Ulaşılabilen bazı kaynaklarda Lokman Hekimin Şahmeranla karşılaşmasına ilişkin efsanevi bilgiler de yer almaktadır. Bu kaynaklarda Lokman Hekimin Şahmeran ile karşılaşması sonucu şifalı otları öğrendiği ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bazı kaynaklarda yer alan bilgiler arasında, efsanenin sonunda Şahmeran'ın öldürülüşünün insanlığın şifa bulmasına yönelik olduğuna dair atıflar yer almaktadır. Şahmeran motifi, geleneksel tekstil sanatlarımızda önemli bir yer tutar. Örneğin halılarda, yılanın kuyruk kısmından esinlenilerek yılan veya ejderha şeklinde soyutlanarak kullanıldığı görülür. Şahmeran motifi ile birlikte hayat ağacı ve kuş motifleri yer alır ve ölümsüzlük, mutluluk, bereket ve koruma gibi sembolik anlamlar içerir. Ulaşılabilen bilgiler bağlamında bu çalışmada Şahmeran efsanesi, Şahmeran'ın kökenleri ve kültürel önemi üzerinde durularak, bu efsanevi varlığın günümüz Anadolu kültüründe nasıl bir yer tuttuğu ve tekstil sanatındaki yansımalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada, nitel araştırma ve döküman analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Buna göre, Şahmeran efsanesinin kökenleri, tarihsel süreci ve Anadolu Türk kültüründeki yeri ile tekstil sanatına yansımalarına ilişkin ulaşılabilen bilimsel ve görsel yayınlar konu kapsamında taranmış, ilgili tekstil örneklerinin görselleriyle araştırma desteklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Şahmeran, Anadolu mitolojisi, tekstil sanatı, efsane, sembolik anlam.

Abstract

Sahmeran is a supernatural entity featured in Anatolian mythology, known as 'the king of snakes', called Maran. It symbolizes wisdom, goodness, and healing. This being, whose upper half is human in the form of a woman and lower half is a snake, is believed to live underground. In Anatolian culture and neighboring cultures, the legend of Sahmeran includes events and symbolic meanings derived from the encounter between a character named Cemşab and Sahmeran, especially in Anatolia according to available literary sources. Some sources also contain legendary information about the encounter between Lokman Hekim and Sahmeran. These sources describe in detail how Lokman Hekim learned about medicinal herbs from Sahmeran. In some sources, there are references to the killing of Sahmeran at the end of the legend as being for the benefit of humanity. The motif of Sahmeran holds a significant place in our traditional textile arts. For instance, in carpets, the tail part of the snake is abstracted into forms such as a snake or dragon. Alongside the Sahmeran motif, tree of life and bird motifs are included, which symbolize immortality, happiness, abundance and protection. In this study, within the context of available sources, the legend of Sahmeran, its origins, and its cultural significance are examined, focusing on how this legendary entity holds a place in contemporary Anatolian culture and its reflections in textile art. The study employs a qualitative research and document analysis methods. Accordingly, academic and visual sources about the origins, history, and place of the Sahmeran legend in Anatolian Turkish culture were reviewed and the research was supported images of relevant textile art examples.

Keywords: Sahmeran, Anatolian mythology, textile art, legend, symbolic meaning.

Giriş

Şahmeran, Anadolu mitolojilerinde yer alan, belden yukarısı kadın biçiminde insan, belden aşağısı yılan biçiminde olan, *Maran* adı verilen ‘yılanların şahı’ olarak bilinen doğa üstü bir varlıktır. Akıl, iyilik, şifa, bolluk, bereket ve doğurganlık üzerine sembolik anlamlara sahip varlığın yer altında yaşadığına inanılır. Hiç yaşlanmayan, ölünce ruhunun kızına geçtiğine inanılan bu efsanevi varlığın, Anadolu kültüründe çoğunlukla genç kızlar ve kadınlar tarafından koruma ve şans getirmesi amaçlı, işleme, dokuma gibi tekstil ürünleri şeklinde üretilerek yatak odalarının duvarlarına asıldığı bilinmektedir. Şahmeran efsanesi, izlerini hala devam ettiren bir efsane olup, yüklenen sembolik anlamlarla bağlantılı olarak devamlılığını günümüzde de sürdürmektedir.

Halk arasında ‘Şahmeran’ ya da ‘Şahmaran’ olarak bilinen bu mitolojik yaratığın adı, Farsça ‘yılanların şahı’ anlamına gelen ‘Şah-ı mârân’dan gelmektedir. Bununla birlikte *Ashâb-ı Kehf* efsanesindeki yedi kişiden birinin adı olan ve ‘hükmetmek, hükümdar olmak’ anlamına gelen ‘Yemliha’, Şahmeran’ın adlarından biridir. Tarihi kaynaklarda Şahmeran efsanesinin Hint, İran, Yunan, İbrani ve Arap kaynaklarından izler taşıdığı belirtilmektedir (Sökmen ve Balkanal, 2018, s.284).

Günümüze kadar yaşamış tüm topluluklarda hem olumlu hem de olumsuz nitelikler yüklenmiş bir sembol olan yılan; yaşam, ölüm, sihir ve bilgiyle ilişkilendirilmiştir. Anadolu kültür geleneğinde ise yılanın bilgelik vasfı, yüzü insan, bedeni yılan olarak tasvir edilen Şahmeran’la hayat bulmuştur (Hesiodos, 2012, s.71-73). Şahmeran’ın evleri kötülüklerden koruyacağına, evlere gözcü ve koruyucu olduğuna inanılmıştır (Mant, 1998, s. 31). Şahmeran resmini evine asan kimse, evine yılanın girmeyeceğine inanmaktadır (Önder, 1969, s.7). Eski zamanlarda evlerin duvarlarına ipekten Şahmeran motifi dokunmuş duvar halıları ve Şahmeran işlemeli peşkirler asılırken günümüzde cam altına çizilmiş Şahmeran resimleri asılmaktadır. Eve gelen insanların, eğer iyi niyetlilerse Şahmeran’ın yüz kısmını, kötü niyetlilerse Şahmeran’ın kuyruk kısmını gördükleri varsayılarak eve gelen insanın niyetinin bu şekilde anlaşıldığına inanılmaktadır (Demir, 2013). Anadolu’da bazı insanların Şahmeran’a dua edip ondan kendisi ve sevdiklerini kazalardan, belalardan, kötülüklerden ve diğer yılanlardan korumasını istedikleri de görülmektedir (Özer, 2012, aktaran Saraç ve Yayan, 2019, s.302).

Şahmeran sözcüğü, Türk Dil Kurumu tanımlamasına göre, başı insan, gövdesi yılan biçiminde olduğuna inanılan efsanevi yaratık anlamındadır (www.sozluk.gov.tr).

Onay’a göre (Onay, 2009, aktaran Şimşek, 2016, s.768) Şahmeran; insanların kötülüklerinden kaçıp bir mağaranın zemini altında bağ ve bahçelik bir yerde yaşayan, başı insan başı, gövdesi yılan şeklinde betimlenen yılanların padişahıdır. Anadolu’nun kültürel mirasında önemli bir yer tutan mitolojik figürlerden biri olan, yarı insan yarı yılan formuyla doğaüstü güçlerin simgesi olan bu varlık, yer altında yaşadığı ve yılanlarla olan bağı nedeniyle ölüm, yaşam ve bilgelik arasında bir köprü olarak kabul edilir. Mitolojilerde yeraltı, genellikle ölüm ve yeniden doğuşun sembolü olarak görülür (Onay, 2009, aktaran Şimşek, 2016, s.768). Şahmeran’ın yeraltındaki bahçede yaşaması ve oradaki yılanlar üzerinde hüküm sürmesi, onun sadece bir doğaüstü varlık değil, aynı zamanda ruhani bir rehber ve koruyucu olduğunun da işaretidir. Şahmeran, halk arasında hem iyiliksever hem bilge bir figür olarak görülürken, Şahmeran hakkındaki efsaneler Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde kuşaktan kuşağa aktarılmıştır (Balıkcı, 2018, s. 57). Şahmeran, anlatılan efsanelerde aynı zamanda korunma, doğurganlık ve bereketin sembolü olarak da öne çıkmaktadır.

Ulaşılabilen kaynaklara göre, Şahmeran’ın bedeninin yarısı yılan olduğu için doğrudan yılanlarla ve yılanın çeşitli anlamlarıyla bağlantıları bulunmaktadır. Şahmeran, çoğunlukla dişi olarak tanımlanması nedeniyle, ‘yılanların kraliçesi’ olarak tasvir edilmektedir. Ancak Şahmeran, sıradan bir yilandan farklı olarak, hikmet sahibi, bilge ve doğaüstü güce sahip bir varlık olarak bilinmektedir. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde Şahmeran’ın özelliklerinden ve en çok da uğur, bereket ve koruyuculuğundan dolayı Şahmeran, tılsım (muska) olarak kullanılmaktadır. Yılanlar genellikle sinsi ve tehlikeli olarak görülen bir hayvanken, Şahmeran iyiliksever ve koruyucu bir figür olarak görülmektedir (Eliade, 2014, s. 139).

Bir başka anlatıma göre Şahmeran’ın ‘yılanların kraliçesi’ olarak yeraltında yılanlarla birlikte yaşadığına inanılır (Abiha, 2016, s.105). İnsanların kötülüğünden sakınan Şahmeran, yılanlara insanlardan korunmayı öğretir. Şahmeran’ın etinin şifa verdiğine inanılır ve bu nedenle diğer yılanlardan ayrıldığı düşünülür. Yeraltında yaşamayı ve yılanlarla iletişim kurmayı başaran Şahmeran bilge bir figür olarak da kabul edilir. Yılanlarla olan bu derin bağlantısı, onun mitolojik dünyadaki özel yerini vurgular (Abiha, 2016, s.105).

Şahmeran ile ilgili benzer anlatılar yalnızca Anadolu’da değil, dünyanın birçok bölgesinde geçmişten günümüze bilinmekte ve anlatılmaktadır. Bu nedenle Şahmeran anlatıları, İbrani, Yunan, Hint, İran ve Arap kaynaklarına dayanan geniş bir yelpazeye sahiptir. Özellikle 19. yüzyıl ortalarında Tarsus’u ziyaret

eden Alman seyyah Fürs Pückler-Muskou tarafından aktarılan hikâyeler, Şahmeran'ın sadece Anadolu'da değil, Suriye ve Lübnan gibi diğer Ortadoğu bölgelerinde de sözlü gelenekte yaşadığını göstermektedir (Özdemir, 1997, aktaran Sökmen ve Balkanal, 2018, s.284). Bu efsanevi varlık, her uygarlığa göre bilgelik, ihanet, iyilik, kötülük ve şifacılık gibi benzer ya da farklı anlamlarla ve sembollerle yansıtılmaktadır. Aynı zamanda ihaneti temsil etmesiyle de dikkat çekmektedir. Bu nedenle Şahmeran, Anadolu'dan Ortadoğu'ya, tarihin derinliklerinden günümüze kadar uzanan geniş bir coğrafyada kültürel ve dini sembollerle örülmüş bir imge olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarsus'tan Urfa'ya, Erzincan'dan Artvin'e kadar Anadolu coğrafyasında yüzyıllardır varlığını sürdüren Şahmeran, yaklaşık üç bin yıllık bir geçmişe sahiptir ve Anadolu'nun zengin mitolojik motiflerinden biri olarak kabul edilir (Balıkcı, 2018, s. 57).

Bu çalışma, Şahmeran efsanesinin kökenlerini, Anadolu Türk Kültüründeki önemini anlamak ve günümüze taşımak amacıyla, kültürel mirasımızın bir ögesi olarak bu motifin tekstil ürünlerindeki özgün ifadesini ve sembolik anlamlarını, desen ve renk özellikleri açısından ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Şahmeran motifi tekstil ürünlerinde günümüze değin kullanılmaya devam etmiştir. Günümüzde ise, özellikle uğur, bereket ve koruyuculuk simgesi ve tılsım (musk) olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu nedenle araştırmanın diğer hedefi; Şahmeran motifinin efsanelere konu olan anlatımlarının geniş bir perspektifte incelenmesi ve ulaşılabilen kaynaklardan elde edilen tekstil örnekleri üzerinden bu motifin tekstil sanatında renk ve motif özelliklerini ve sembolik anlamlarının kullanım biçimlerini ortaya koymaktır.

Bu çalışma, betimsel bir çalışma olup, çalışmanın yöntemi niteldir. Veriler doküman analizi yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırma konusu kapsamında yazılı ve görsel yayınlar taranmıştır. Konuyla ilişkili ulaşılabilen kitap, makale vb. bilimsel yayınlardan elde edilen veriler Şahmeran motifinin kullanıldığı tekstil örneklerinin görsel analizleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Çalışmada yer alan ve incelenen örnekler, kaynakların taranması sonucu, doğrudan Şahmeran ile ilişkilendirilen örneklerdir.

Şahmeran Efsanesi ve Anadolu Kültüründeki Yeri

Şahmeran; Türk, İran ve Arap kültürlerinde yaygın olarak görülen ve anlatılan bir efsanedir. Şahmeran; halk hikayelerinde, divan edebiyatında, mesnevilerde karşımıza çıkmakla birlikte, roman ve öykülerde de görülmektedir. Genel olarak tüm anlatılar; *Câmasb-nâme* adlı, Pehlevi yazılmış, yaklaşık 500 beyitlik bir risâleye dayanmaktadır. Türkçede, *Hikâye-i Şahmeran*, *Câmasb-nâme* ve *Yemliha'nın Öyküsü* gibi adlarla birçok versiyonu bulunur. Bilinen en eski Türkçe versiyon; Ahmed-i Dâ'nin (824-1421), Nasîrüd-dîn-i Tûsî'nin aynı adlı eserinden genişleterek yaptığı çeviridir. Türkçedeki en meşhur *Câmasb-nâme* çevirisi ise 15. yüzyıl şairlerinden Mûsâ Abdî'ye aittir (Çakır, 2011, aktaran Erdal, 2022, s.7).

Şahmeran'ın Anadolu'da farklı yerlerde yaşadığını söyleyen pek çok kaynak mevcuttur. Bir rivayete göre, Mersin'in Tarsus ilçesinde yaşamaktadır. Bir diğerine göre ise Adana'daki Ceyhan ile Misis arasındaki Yılan Kale'de yaşar. Gaziantep İslâhiye İlçesi'nde Şahmeran mahallesi (köyü) Şahmeran dağı eteğine kurulmuştur. İslâhiye'nin Güney-doğusunda ve 10 km uzaklıktadır. Hititlerden kalma Yesemek yakınlarındadır. Şahmeran'ın bu dağda yaşadığına inanılır. Aynı isimli bir efsane Mardin yöresinde de geçmektedir ve Şahmeran orada bir resimle tasvir edilir. Şahmeran ustaları tarafından yapılan tablolar evlerin duvarlarını süsler (<https://tr.wikipedia.org>). Bu efsanelerin kaynağı, İran ve Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Farsça eser *Câmasb-nâme*'ye dayanır; eserde, Keyanî hanedanından Şah Güştasb'ın kâinat ve yaratılış hakkındaki sorularına, İran mitolojisinde bilge ve hâkim bir vezir olarak tanımlanan Câmîsab tarafından verilen cevaplar ele alınmıştır (Abiha, 2014, s. 46). Türk halk kültüründe, *Câmasb-nâme* ve *Yemliha'nın Öyküsü* gibi çeşitli adlar altında bilinen bu anlatılar, manzum ve mensur olmak üzere birçok yazma nüshasıyla karşımıza çıkar (Çakır, 2011, s.1).

Câmasb-nâme'deki efsaneye göre, Câmîsab bir gün arkadaşlarıyla dağda gezerken yağmura tutulur ve bir mağaraya saklanır. Câmîsab ve arkadaşları, can sıkıntısından yeri değneklerle kazarken yuvarlak mermer bir taş bulurlar; merak edip kazmaya devam ederler ve mermeri kaldırınca içi ağzına kadar balla dolu bir kuyu bulurlar ve satmak üzere balı çıkarırlar. Kuyunun dibinde kalan son balı almak için Câmîsab'ı kuyunun dibine indiren arkadaşları, kalan balı da çıkardıktan sonra Câmîsab'ı kuyuda terk edip giderler. Arkadaşlarının ihanetine uğrayan Câmîsab, kuyuda ne yapacağını düşünürken ışık sızan bir delik görür ve bıçağıyla deliği genişletir. Delikten baktığında cennet bahçesi gibi bir bahçe ve saray görür. Saray, Şahmeran'ındır. Şahmeran, Câmîsab'ı sarayında konuk eder, Câmîsab başından geçenleri ona anlatır, Şahmeran da Câmîsab'a bir hikâye anlatır. Câmîsab, Şahmeran'ın yanında yedi sene kaldıktan sonra yerini kimseye söylemeyeceğine dair Şahmeran'a söz vererek yeryüzüne çıkar. Bir gün memleketin hükümdarı Keyhüsrev hastalanır, iyileşmesini sağlayacak tek şey Şahmeran'ın etidir. Vezir, Câmîsab'ın Şahmeran'ın yerini bildiğini öğrenince ona oyun oynayarak Şahmeran'ı yakalar. Şahmeran, Câmîsab'ın ihanet

etmediğini anlayınca, ‘şimdi beni öldürecekler ve etimi kaynatacaklar; ilk çıkan suyu vezire içir, ikinci çıkan suyu kendin iç’ diye öğütler. İlk suyu içen vezir, karnı şişerek ölür. Şahmeran’ın tavsiyesi ile hükümdarı tedavi eden Câmasb, vezirin yerine geçer ve dünyanın sırlarına vakıf olur (Erkan, 1993, s. 43-44; Levend, 1943, s. 185; Şimşek, 2016, s. 768).

Anadolu’ya Tarsus’tan yayılan, Tarsus Kalesi ile ilişkilendirilen bir diğer hikâye ise *Câmasbname* ile birebir benzerlik göstermektedir. Bu hikâyede, Câmasb adı *Cemşab* şeklinde geçmekte olup padişah adı yer almamaktadır. Efsanede yılanların kraliçesi öldürüldüğünde, yılanların habersiz olduğu ve haberdar olduklarında Tarsus’u istila edeceklerine inanılmaktadır. Ayrıca, halk arasında ‘Adana selden, Misis yelden, Tarsus yilandan, Mersin yalandan yıkılacaktır’ şeklinde bir atasözü de bulunmaktadır (Şimşek, 2016, s. 768).

Adana Ceyhan’da Şahmeran Kalesi ile ilgili anlatılan diğer bir hikâyeye göre efsane şu şekilde anlatılmaktadır:

Bu bölgedeki dağların eteklerinde kara-kuru bir oduncu yaşarmış. Dağdan topladığı odunları ilçede satarak geçimini sağlamış. Bir gün evine dönerken yolda Şahmeran’la karşılaşmış, yaralı olan Şahmeran oduncuya ‘Ey ölümlü! Beni iyileştir. Ben de elbet sana iyilikte bulunurum. Ancak beni sakın insanoğluna gösterme!’ demiş. Oduncu Şahmeran’ı evine götürmüş, yememiş içmemiş onun yaralarını iyileştirmiş. Şahmeran oduncuya hangi bitkinin, hangi çiçeğin hangi hastalıklara iyi geldiğini öğretmiş. Şahmeran iyileştikten sonra oduncuya ‘Ey oduncu! Bundan sonra söylediğim ilaçlarla insanlara iyilik et, iyilik bul. Ancak ülkenin iyi kalpli bir padişahı vardır, Ne var ki vezir onu zehirleyecek. O zaman gel beni bul. Ben kalede olacağım, yerimi iyi belle. Beni götür, üç parçaya ayır. Ortadaki parçamdan kaydattığı suyu padişaha içir; hemen dirilip iyiliklerine devam etsin. Diğer kazanda kuyruğumu kaynat ve suyunu vezire içir; hemen o saat ölecektir. Başımdan akan kanı da topla. O kanla bitkilerden yapacağın ilaç ölüleri bile diriltecektir. Kanımdan da kale duvarına sür ki insanlar bunu bilsin!’ demiş ve kaybolmuş. İşte o günden sonra oduncu, otacı diye anılır olmuş, sonra ise Lokman Hekim diye bilinip insanlara hizmet etmiş. (Sözeri, 2006, s.43)

Evliya Çelebi’nin *Seyahatname* adlı eserinde de Şahmeran ile ilgili anlatılara yer verilmektedir. Çelebi, Tarsus bölgesinde yaşadığına inanılan Şahmeran efsanesini aktarmıştır. Seyahatname’ye göre, Şahmeran yarı insan yarı yılan bir varlık olup, yeraltında yılanlar ile birlikte yaşar; Cemşab adındaki bir gençle karşılaşır ve onunla birlikte yeraltındaki gizli bahçede yaşamaya başlar; ona tıbbi bilgileri ve şifalı otları öğretir. Ancak Cemşab, sonunda eve dönmek ister ve Şahmeran’dan ayrılmak zorunda kalır. Şahmeran, yerini kimseye söylememesi şartıyla Cemşab’ı serbest bırakır. Yıllar sonra, Tarsus kralı hastalanır ve şifanın Şahmeran’ın etinde olduğu öğrenilir. Cemşab, Şahmeran’ın yerini ifşa eder ve Şahmeran yakalanarak öldürülür. Ancak Şahmeran’ın etinin şifa gücü efsaneye göre kralı iyileştirir ve Cemşab’ı da bilge bir hekim yapar (Evliya Çelebi, 2022, s. 1611-1682). Bu bilgiler, Şahmeran efsanesinin Osmanlı döneminde de yaygın ve etkili bir mitolojik bir hikâye olduğunu göstermektedir.

Anadolu’da daha birçok farklı versiyonu bulunan Şahmeran efsanesinin özü, tüm hikayelerde aynı kalmakta, Şahmeran’ın iyiliğin temsili ve sırların hâkimi konumunda olduğu dikkat çekmektedir. İnsanoğlunun ihaneti üzerine kurulu olan efsanenin her bir anlatımında hikâyenin sonu, insanın sağlık ve şifa bulması amacıyla Şahmeran’ı öldürülmesiyle sonlanır. Bazı versiyonlarda, Şahmeran’ın Lokman Hekim’e şifa veren otları açıklaması detaylı olarak anlatılmıştır (Öz, 1998, s.65).

Yukarıda sözü edilen, ulaşılabilen kaynaklardan elde edilen bilgilere göre; Şahmeran efsanesi Anadolu kültüründe farklı şehir ve yörelerde yer bulan, günümüzde de varlığını ve etkilerini sürdüren bir efsanedir. Türk kültüründe izleri Orta Asya’ya kadar dayanan Şahmeran efsanesi; iyilik, sağlık ve bereket gibi sembolik anlamlara sahip olan bir motif haline gelerek pek çok kullanım eşyasında yer almıştır. Şahmeran, özellikle, koruma, bereket ve sağlık verme ve doğurganlık getirme amaçlı olarak tekstil ürünlerinde de kullanılan motifler arasındadır.

Şahmeran Motifinin Tekstillerde Kullanımının Örnekler Üzerinden İncelenmesi

Anadolu’nun zengin kültürel mirasında Şahmeran motifi pek çok el sanatı ürününde olduğu gibi, tekstil ürünlerinde de sıklıkla kullanılan, sembolik anlamlar içeren bir motiftir. Şahmeran efsanesinden evrilen

bir motif olarak; özellikle halı, kilim ve cicim gibi el dokuma ürünleriyle, işlemeli tekstillerde sembolik anlamlar kapsamında önemli bir yer tutar. Şahmeran'ın yarı insan-yarı yılan biçimi tekstil örneklerinde de sembolik anlam bakımından iyilik, sağlık, ölümsüzlük, mutluluk, bereket, koruma, doğurganlık gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Motif; Anadolu'da *Kilikya* olarak nitelendirilen Alanya'dan Toros Dağlarının bitimine, Orta Anadolu, Güney ve Doğu Anadolu'ya kadar Anadolu'nun farklı bölgelerinde benzer yapılar göstermekle birlikte; bazı yerlerde *ejder* olarak, diğer yerlerde *yılan* veya *Şahmeran* olarak adlandırılmıştır. Özellikle halılarda, hayat ağacı ve kuş motifleriyle bir arada kullanılmıştır. İşlemelerde ise, kuş, hayat ağacı ve çiçek motifleriyle birlikte dikkati çeker. Bu motifin tekstillerde kullanımı, cam altı resimlerine benzer bir biçimde, genellikle, kadın başlı üst gövde ile bütünleşen kuyruk kısmının yılan motifine dönüştürülmesi şeklinde karşımıza çıkar.

Şahmeran motifinin sembolik anlamı, en genel hatlarıyla iyilik, sağlık, koruyuculuk, bolluk, bereket, doğurganlıktır. Fakat bu sembolik anlamlar, motifte yer alan her bir öğeyi de içine alan bir anlamlandırmadır. Şahmeran motifini kendi yapısında yer alan öğeler bağlamında incelediğimizde; yılanın kıvrımlı gövde biçimi, pullu yapısı, ayakları, insan ve yılan başında yer alan boynuzlar, boynuzların ortasında yer alan taç, küpeler, kolyeler ve eklenen diğer öğelerin her biri sembolik anlamlar taşımaktadır. Motifin; kuş, hayat ağacı, çiçek gibi farklı öğelerle bir arada betimlenmesi, yüklenen sembolik anlamları kuvvetlendirir ya da ilave anlamlar yükler. Örneğin hayat ağacı ve kuş motifleri ile kullanıldığında ölümsüzlük, mutluluk ve koruma gibi temaların daha kuvvetli hale gelmesini sağlar.

Şahmeran motiflerinde, süslü taçta rastlanan hilal figürü ayın doğurganlıkla ilgili gücünü temsil etmektedir. Tacın iki yanına yerleştirilmiş koçboynuzları antik ana tanrıça sembollerinden biridir ve Şahmeran resimlerinde boynuzların takılarla süslenmesi, hazinelerin ve bereketin sahibi olan tanrıçanın gücünün arttırıldığının ifadesidir. Koçboynuzu tıpkı salyangoz gibi spiralli biçimi nedeniyle doğurganlığı sembolize etmektedir. Bu sebeple, evlenecek genç kızların çeyizine Şahmeran desenli eşya konulması gelenek olarak yaşatılmıştır. Şahmeran motiflerinde karşımıza çıkan koçboynuzu, onun gizem dünyası ile ilişkisini ortaya koyar; tıpkı eski tanrıça figürlerinde olduğu gibi Şahmeran çizimlerinde de Şahmeran'ın boynunda, boynuzlarında yer alan küpe ve ağır gerdanlıklarla onun gücü arttırılır; hazinelerin sahibi olduğu vurgulanır. Şahmeran, eski Türk kültüründe boynuzla tasvir edilen mitolojik kutsal varlıkların ardılı niteliğindedir. İnsanlara iyilik, bolluk ve bereket bahşeden Şahmeran'ın çift boynuzla sahip olmasını tasvir eden çizimler onun iyi bir varlık olduğunun göstergesidir. Eski kültürlerde doğrudan bereketin sembolü olan boynuz bu özelliğini Şahmeran çizim, işleme ve dokumalarında devam ettirmektedir. (Abiha, 2016, s. 107-108)

Şahmeran'ın kadın ve yılan başının boynunda yer alan kolye, ana betimlemesinde inci ve inciye benzer öğelerden oluşmaktadır. Yılan gövdesi ise, 'S' biçimli yılan kıvrımına uygun olarak betimlenmiştir. Gövdenin üzerindeki pullar yılan puluna benzer yapıda olmakla beraber, bazı örneklerde daireye yakın biçimler içermektedir. Her bir motif öğesi, malzemesi ve biçimiyle birer sembolik anlama ithafen motifte yerini aldığı görülmektedir.

Mitolojide; kadın, su ve ay güçlerinin sembolü olarak karşımıza çıkan inci, kozmolojik ve sihir değerleri taşır; aşkın ve evliliğin sembolüdür. Eski kültürlerde yılanların başından, ejderhanın ağzından düştüğüne inanılan inci, doğumu simgelemekte ve dişi unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözlü gelenekte hakkındaki anlatılar günümüzde Kilikya bölgesinde yaygın olan Şahmeran, halk resimlerinde boynunda doğurganlığı sembolize eden inci veya inciye benzer kolyesi ile resmedilirken, vücudundaki pullar, eş merkezli birer daire çizimleriyle doğurganlığın sembolü olan yumurtayı andırmaktadır. Her çizimde Şahmeran'ın yüzüne dönük çizilen dev yılan şeklindeki kuyruğu ise erkek öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Yılanın sembolik şekli olan 'S' ve spiral ise yumurtayı döleyen erkek unsurdur. Bu sebeple genç kızların çeyizine konan, yatak odalarına asılan Şahmeran,

bölgedeki insanlar için bereket ve doğurganlık sembolü olarak varlığını günümüzde de devam ettirmektedir. (Abiha, 2016, s.109)

Geleneksel inanışlara göre, Şahmeran figürünün kötülüklerden koruyucu bir güce sahip olduğuna inanılmakta ve motif olarak halı, kilim, işlemeli tekstiller gibi tekstil örnekleri bu amaçla evlerin duvarlarına asılmaktadır. Özellikle çiftlerin yatak odalarına asılan Şahmeran motifli tekstillerin; doğurganlık, mutluluk ve bereket getireceği düşünülmektedir. Ayrıca, genç kızların çeyizlerindeki tekstil ürünlerinde de sıkça kullanılan bu motif, cam altı resimleri ve diğer el sanatlarında da yer bulmaktadır (Güzel ve Oskay, 2013, s. 566).

Bazı örneklerde Şahmeran ile birlikte betimlenen hayat ağacı motifi ise, ölümsüzlüğü tasvir etmektedir. Dünya kültürlerinde farklı türlerdeki tür ağaçlarla karşımıza çıkan hayat ağacını koruyan ise yılan veya onun soyutlaştırılmış hali olan ejderhadır. Ölümsüzlük tasvirleri ise zamanla ağaçtan çiçeğe geçmiştir. Halk sanatında Şahmeran çizimlerinde sıklıkla karşımıza çıkan bitki, çiçek motifleri bu anlamda hayat ağacının birer simgesidir (Abiha, 2016, s.112).

Şehir ve bölge bazında Şahmeran motifli tekstil örneklerine ulaşılabilen kaynaklarda çoğunlukla Van yöresine ait kilimlerde (Güzel ve Oksay, 2013), Tunceli/Çemişgezek (Güzel ve Kulaz, 2016) yöresine ait halılarda, Şanlıurfa (Akpınarlı ve Uluişik, 2016) ve Mardin (Küçük Kurt, 2019) yöresine ait işlemeli tekstillerde rastlanmıştır. Söz konusu tekstil ürünlerinde Şahmeran motifi biçim olarak karşımıza soyutlanmış olarak çıkmaktadır. Bu soyutlamaların çok büyük çoğunluğunda motifte insan ve yılan ögesi doğal yapısına büyük oranda benzemekle birlikte, özellikle halılarda bazı örneklerde geometrik biçimlerde tamamen soyutlanmış haldedir. İnsan başı ve yılan figürüne yakın biçimde temsil edilen Şahmeran motifinde gövdenin üst bölümünde yer alan baş bölümü kadın başı ve yüzü şeklindedir. Başın üst kısmının iki tarafında iki adet koç boynuzu, koç boynuzlarının üst taraflarında iki adet keçi boynuzu şeklinde dört adet boynuz yer almaktadır. Motif; boynuzların arasına yerleştirilmiş taç, koç boynuzu biçimli boynuzlara asılı küpeler, boyunda kolye ile betimlenmiştir. Gövdenin alt kısmının oluşturan yılan bölümü, yılanın kuyruğundan ve başından oluşmaktadır. Yılanın kuyruk kısmı kadın başının alt kısmıyla birleşmiş bir halde pullu bir görünümündedir. Yılanın baş kısmı yine başında tacı ile yılan başına yakın bir betimlemeye sahiptir. Bazı örneklerde yılanın da boynunda kolyesi yer almaktadır. Yılanın ayak sayısı 6, 5, 4 şeklinde farklı sayılardadır. Ayaklar da yine yılan başıdır. Kullanılan renkler konusunda, haklarında sembolik bağlamda kullanımlarına ilişkin ulaşılabilen kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamış olunması nedeniyle, dokuyan ya da işleyen kişinin zevki yönünde ya da çevresinden etkilenme sonucunda kullanıldığı düşünülmektedir. Kullanılan bazı renklerin sembolik anlamlar taşıyabileceği düşünülmektedir.

Şahmeran motifinin tekstillerde kullanımını işlemeli örnekler üzerinden incelediğimizde; kumaş üzerine işlenmiş olarak bohça ve perde ürünlerinin yanı sıra (Yıldıran, 2001, s.19), karyola eteği, yatak örtüleri, beşik örtüleri, kırlentler (Sökmen ve Balkanal, 2016, s.430), sandık örtüleri, elbise kılıfı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda ulaşılabilen kaynaklarda yer alan altı adet işlemeli tekstil örneği, kaynaklarda yer alan bilgiler ve görseller üzerinden analiz edilmiştir. Şahmeran motifinin Anadolu Türk kültüründe işlemeli örneklerde daha çok kızların çeyizleri için uğur, bolluk, bereket, üreme ve benzeri amacıyla üretildiği görülmektedir. Fakat aynı amaçlarla günlük yaşam içerisinde üretimlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. İşleme ürünlerinde Şahmeran, motif olarak efsanelerde rastladığımız şekliyle birebir uyum içindedir. Ancak işleyen bireye bağlı olarak farklılıklar göstermektedir.

Görsel 1’de Şahmeran motifli işlemeli yastık örneği görülmektedir. Beyaz renkte etamin kumaş üzerine işleme tekniğiyle üretilmiş tekstil örneğinde ana renk sarıdır (Görsel 1). Koyu ve açık yeşil, kahverengi, kırmızı, turuncu kullanılan diğer renklerdir. Şahmeran’ın boynuzları, küpeleri, gerdanlığı, tacı, taçlı yılan başlı kuyruğu ve altı adet yılan başından oluşan ayakları ile tasvir edildiği görülmektedir. Gövdesindeki işleme yılanın pullarını göstermektedir. Bu işleme örneğinde birçok örnekten farklı olarak Şahmeran’ın çevresine başka herhangi bir canlı veya nesnenin eklenmediği dikkat çekmektedir (Sökmen ve Balkanal, 2021, s.433). Motif; yüz ve boyun bölümü hariç renkli ipliklerle boşluk bırakılmadan bütünüyle kapatılarak işlenmiştir. Yılanın baş kısmının ve ayaklardaki yılan başlarının sarı renkte ve çatallı dilleriyle betimlendiği görülmektedir.

Görsel 1. Şahmeran İşleme Örneği, Etamin Üzerine Kanaviçe Tekniği, Van Gürpınar İlçesi -Tutmaç Köyü Şahmeran Örneği, 35 x 50 cm.

Görsel 2’de, kuşlar ve çiçek suyu deseni ile betimlenmiş Şahmeran motifli, beyaz bezayağı örgüde düz pamuklu kumaş üzerine sarma tekniği ile işlenmiş bir tekstil örneği görülmektedir (Görsel 2). Açık ve koyu tonlarda yeşil, turuncu, sarı, pembe, siyah, gri, kahverengi ipliklerle işlenmiş Şahmeran motifinin gövde ortasından çıkan çiçek dalı, Şahmeran’ın alt kısmında iki adet kuş motifi, kuşların altında, muhtemelen kumaşın etek ucunda, su yolu şeklinde ve dalgalı düzende çiçek motifleri yer almaktadır. Şahmeran motifi, klasik betimlemesi ile kadın başlı, yılan gövdelidir. Görsel 1’deki örnekte olduğu gibi bu örnekte de motif; yüz ve boyun bölgesi hariç, boşluk bırakılmadan bütünüyle işlenmiştir. Yılanın gövdesindeki pul yapısı diğer işlemeli örneklerden farklı olarak, parçalı pul yapısı yerine renk bloklarından oluşan bir yapıdadır. Şahmeran’ın baş kısmında tacı, yine boynuzları arasına yerleştirilmiştir. Şahmeran’ın genel betimlemesinde olduğu gibi, baş kısmında iki adet koç boynuzu, iki adet keçi boynuzuna benzer biçimde dört adet boynuzu yer almaktadır. Kúpeler diğer örneklerden farklı olarak, boynuzlara asılı değildir. Kulak bölgesinde yer almaktadır. Yılanın baş kısmı boynuzlu ve ağzından çıkan çatallı dilleriyle betimlenmiştir. Başında tacı olmayan yılan başının boynunda kolyesi olduğu görülmektedir. Şahmeran’ın ayakları, Şahmeran betimlemesine uygun olarak altı adettir ve yılan başlıdır. Ayaklardaki yılan başları, kuyruğun sonundaki yılan başında olduğu gibi, ağızlarından çıkan çatallı dilleriyle kahverengi olarak işlenmiştir. Ayakların her biri farklı renktedir. Şahmeran motifinin altında yer alan iki adet kuşun da farklı renklerdeki ipliklerle işlendiği görülmektedir. Kuşların altında; gri renkte, küçük kare biçimlerin yan yana gelmesiyle oluşan, dalgalı çizgili hat üzerinde turuncu renkte soyut çiçekler yer almaktadır. Şahmeran’ın gövdesinin ortasından çıkan çiçeklerle, alt kısımda yer alan çiçek biçimleri birbirinden farklıdır. İşlemeli tekstil örneğinin uç kısmında yer alan bu desenlendirme, ürünün sandık örtüsü ya da elbise örtüsü olduğu izlenimi vermektedir.

Görsel 2. Şahmeran motifli işleme.

Görsel 3'te yer alan, işlendiği yöreye ait bir bilgiye ulaşılamayan işlemeli Şahmeran örneğinin beyaz renkte pamuklu bezayağı örgüde düz bir kumaş üzerine pembe, mavi, sarı, siyah renkte iplik, pul ve boncuklarla, kontür etkisinde işlendiği görülmektedir (Görsel 3). Bilinen betimlemesi ile, üst beden kadın başlı, kuyruk ucu yılan başlı, gövdesi ise yılan derisini andıracak şekilde pul biçimli işlenmiştir. Şahmeran motifinin kadın başında ve yılan başında boynuzların ortasında birer taç yer almaktadır. Kadın baş kısmında yer alan küpeler, boynuzlara takılı olarak ve boynuzların çıktığı noktalarda dört adettir. Hem kadın başının hem de yılanın boynunda Şahmeran betimlemesinde olduğu gibi kolye yer almaktadır. Şahmeran'ın boncuklarla işlenmiş altı adet ayağı mevcuttur. Şahmeran motifinin işlendiği alanda, diğer işleme örneklerinden farklı olarak kumaşın beyaz zemin rengi motif boyunca görülmektedir.

Görsel 3. Şahmeran Motifli İşleme.

Görsel 4'te Gaziantep'in Oğuzeli ilçesi Kovanlı köyüne ait Şahmeran işleme örneği görülmektedir (Mant, 1998, s.39) (Görsel 4). Örnekte; beyaz renkte, bezayağı örgüde pamuklu kumaş üzerine çeşitli işleme teknikleriyle, siyah ve pembe ipliklerle iki adet Şahmeran figürü uygulanmıştır. Şahmeran motifi; boynuzları, dört adet ayağı ve balık kuyruğu şeklindeki kuyruğu ile tasvir edilmiştir. Bilinen Şahmeran figürünün aksine, örnekteki her iki Şahmeran figürünün de kuyruğunun balık kuyruğu şeklinde ve ayaklarının dörder adet olduğu dikkat çekmektedir. Şahmeran figürlerinin ortasında bir adet kedi figürü, üst kısmında ise iki adet horoz figürü yer almaktadır. Horoz figürlerinin ortasına ise elma ağacı motifi yerleştirilmiştir (Sökmen ve Balkanal, 2021, s.434).

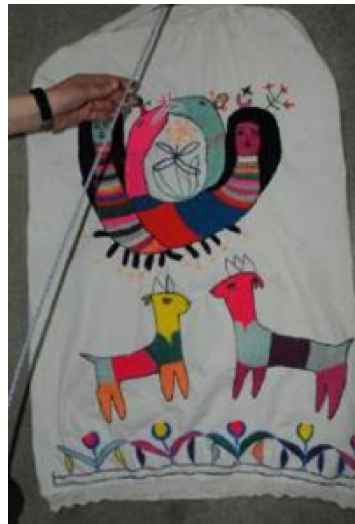
Görsel 4. Şahmeran İşleme Örneği.

Görsel 5. Peşkir “El Peşkiri/El Havlusu” Genel ve Detay Görüntü, Huriye Harputlu, Karatay/Konya.

Anadolu’da el peşkiri işlemlerinde Şahmeran figürlü örnekler çok görülmemektedir. Görsel 5’teki Şahmeran motifi çok muntazam işlenmemiş olsa da peşkir/havlu işlemlerinde nadir görülen örneklerden birisidir. Kumaşının görsel etkisi doğrultusunda, renk ve dokusu ile birlikte peşkirlerde çok kullanılan bir malzeme olmasına dayanarak keten bir kumaş olduğu düşünülmektedir. Biçim olarak yılanın baş kısmı tacı ile kadın başı görünümünde iken, kuyruk kısmı bütünüyle bir yılan görünümünde işlendiği görülmektedir. Ayak sayısı diğerlerinden farklı olarak beş adettir. Şahmeran’ın gövdesinden çıkan çiçekli dallar dikkati çekmektedir. Bu eklemeler, işleyen kişinin Şahmeranı farklı bir şekilde yorumlamış olduğunu göstermektedir. İşlemede kullanılan ana renk sarı, diğer renkler ise siyah, yeşil, gül kurusu, pembe ve beyazdır.

Görsel 6’da yer alan Şanlıurfa’da bulunan Şahmeran figürlü elbise kılıfı örneği Şahmeran motifinin işlemlerde farklı bir kullanım alanına örnektir (Görsel 6). Beyaz renkte, bezayağı örgüde pamuklu kumaştan dikilmiş elbise kılıfındaki Şahmeran motifinin iç içe geçmiş iki adet motiften oluştuğu görülmektedir. Siyah, pembe, mavi, beyaz, kırmızı, yeşil renklerinin kullanıldığı motifte ayak sayısı 11’dir. Motifin alt kısmında iki adet keçi motifi Şahmeran motifine eşlik etmektedir. Onların altında, enine hat halinde lale, dal, yaprak motiflerinin yer aldığı görülmektedir. Motiflerin yapımında Çin iğnesi ve iğne ardı işleme teknikleri, uç kısımda ise tığ örücülüğü dantel yer almıştır (Akpınarlı ve Uluişik, 2016, s.369).

Görsel 6. Şahmeran Figürlü Elbise Kılıfı (Akpınarlı ve Uluişik, 2016, s.369).

Şahmeran motifinin dokuma tekstillerde yoğun olarak halı, kilim, cicim gibi ürünlerde kullanıldığı görülmektedir. Halılarda en çok Gördes (Türk) düğümü tekniğiyle yer yaygısı olarak karşımıza çıkan Şahmeran motifi genellikle kuyruk kısmından esinlenilerek yılan veya ejderha şeklinde aynı veya tamamen stilize bir formda kullanılmıştır. İncelenen iki adet halı, üç adet kilim örneğinde de benzer özellikler görülmektedir. Bu motifler halılarda, sıklıkla hayat ağacı ve kuş motifleriyle birlikte yer almıştır. Hayat ağacının bereketi, kuşların yaşamı ve ruhu, ejderhaların koruyuculuğu simgelediği kompozisyonlarda tema ölümsüzlük, mutluluk, bereket ve korumadır (Akpınarlı ve Yurt, 2016, s.133).

Görsel 7’deki 50x85 cm boyutlarındaki duvar halısı, Elif Doğan tarafından Gördes Düğüm tekniği ile dokunmuştur (Görsel 7). Halıda malzeme olarak yün kullanılmış, renkler bitkisel kökenli doğal boyalardan elde edilmiştir. Dokumada beyaz, bordo, gri, turuncu ve soğan kabuğu renklerinin kullanıldığı görülmektedir. Halının bordo zemin üzerine bölgede çok fazla örneğine rastlanılan Şahmeran motifine yer verilmiştir. Şahmeran motifi kadın başlı yılan kuyrukludur. İşleme örneklerinde olduğu gibi başlarında taçları vardır. Kadın başının tacının uç kısımlarının koç boynuzu şeklinde olduğu dikkati çekmektedir. Boynuzlara diğer örneklerde olduğu gibi küpeler asılıdır. Aralarda kalan boşluk alanlarda ise koç boynuzu ve çiçek motifleri yer almaktadır. Motifin ayak sayısı altıdır. Halının etrafı beyaz zeminli bir bordürle çevrelenmiştir. Bordürün içinde de su yolu motifi yer almaktadır. Halının alt uzun kenarı farklı renklere sahip püsküllerle süslenmiştir (Güzel ve Kulaz, 2016, s.1328).

Görsel 7. Tunceli/Çemişgezek-Doğan Köyü Şahmeran motifli halı dokuma örneği, 50x85 cm.

Görsel 8’de örneği görülen bir diğer Şahmeran motifli halı, motifin geometrik biçimlerde soyutlanmış haline örnektir. Motif, Hayat ağacı, kuş ve diğer motifler ile birlikte yer almaktadır. Şahmeran motifinde kullanılan renkler beyaz, kırmızı, sarı ve mavidir.

Görsel 8. Şahmeran, hayat ağacı ve kuş motifli halı, Konya Müzesi, Env. No: 2317.

Şahmeran motifinin en yoğun kullanıldığı dokumalardan biri de kilimlerdir. Görsel 9’da görülen kilim, 2019 yılında, Mardin’de Şahmeran Ustası Hasan Özcan ve Oğulları Hamit, Kadir Özcan’ın dükkânında bulunan bir kilimdir (Küçükurt, 2019, aktaran Sökmen ve Balkanal, 2021, s.432) (Görsel 9). Kilimde Şahmeran motifi; tacı, taçlı yılan başlı kuyruğu ve yedi adet ayakları ile birlikte tasvir edilmiştir. Kilimin iç zemin süslemesinde, Şahmeran motifinin yanı sıra kuş, çocuk, çengel motifleri de yer almaktadır.

Görsel 9. Mardin yöresine ait Şahmeran figürlü kilim, 106x160 cm.

Görsel 10'da yer alan 81x81 cm boyutundaki kilimde (Güzel ve Oskay, 2013, s.566) Van bölgesine ait olan ve duvara asılmak üzere kullanılan birçok kilimde olduğu gibi; boynuzlu, küpeli, yılan başlı kuyruğu ve yılan başlı altı adet ayağı ile Şahmeran motifi yer almaktadır (Görsel 10). Motifin etrafında beyaz renkli bordür içerisinde Koç Boynuzu motifleri görülmektedir. Kırmızı rengin ana renk olarak kullanıldığı motifte, lacivert ve beyaz renkler de kullanılmıştır.

Görsel 10. Şahmeran Motifli Kilim Örneği, Van 81x81 cm.

Duvara asılmak üzere üretilen Van yöresine ait bir diğer kilim örneğinde, üst üste yerleştirilmiş iki Şahmeran motifi yer almaktadır (Görsel 11). Şahmeranın kuyruk ve baş bölgesinin arasındaki bölgede soyutlanmış lale motifi görülmektedir. Kırmızı, siyah, mavi, beyaz renklerin kullanıldığı motif, efsanelerde tanımlanan biçimiyle dokunmuştur. Kilimin zemininde Şahmeran motifine Hayat Ağacı motifleri eşlik etmektedir.

Görsel 11. Şahmeran Motifli Kilim Örneği, Van- Merkez 180 x59 cm.

Şahmeran motifi günümüz tekstil örneklerinde de kullanılmaya devam etmektedir. Günümüz örneklerinde yoğun olarak işlemeli tekstil örneklerinde, baskılı duvar panolarında, halı dokuma çantalarda karşımıza çıkan motif, sembolik anlamını korumaya devam etmekle birlikte, bir estetik unsur olarak da kullanılmaktadır.

Görsel 12’de yer alan, günümüz örneklerinden olan işlemeli örtüde Şahmeran motifi Mersin’in endemik bitkilerinden olan *fibigia* çiçeği ortasına yerleştirilmiştir (Görsel 12). Şahmeran motifi, Ödemiş ipeğinden dokunmuş kumaş üzerine renkli ve 3 katlı sim ipliklerle Türk işi ve sim sarma tekniği ile işlenmiştir. Örtünün kenar süslemeleri iğne oyasının üçgen ilmek ve kare ilmek teknikleri kullanılarak suni ipek ipliklerle, dağ ve kelebek motifleri ile tamamlanmıştır (İşbilir vd., 2023, s.475).

Görsel 13’te görülen örtüde de Şahmeran motifi ve Mersin’in endemik bitkilerinden olan *fibigia* bitkisi ile bir arada tasarlanmıştır (Görsel 13). Şahmeran motifi, ipek iplikle dokunmuş şifon kumaş üzerine sanayi nakış makinesinde Çin iğnesi, sarma, iğne ardı ve tohum işi tekniği ile işlenmiştir. Kumaşın kenar süslemelerinde iğne oyası sinek kanadı tekniği kullanılmıştır (İşbilir vd., 2023, s.475,476).

Görsel 12. Şahmeran Runner.

Görsel 13. Şahmeran Fular.

Sonuç

Kültürel mirasımızın bir parçası olan, yarı insan yarı yılan biçimiyle doğurganlık, bereket, bilgelik, koruyuculuk ve ölümsüzlüğün sembolü olarak kabul edilen Şahmeran, geleneksel Türk tekstil sanatlarımızda ve günümüz tekstil ürünlerinde, estetik ve sembolik değerleriyle varlığını korumaya devam etmektedir. Ulaşılan kaynaklardan edinilen bilgilere göre; halı, kilim, cicim gibi dokuma ürünler ve işlemlerde, baskılı tekstillerde Şahmeran motifleri ile birlikte yer alan kuş, hayat ağacı, koç boynuzu, gül, lale gibi motiflerin, hem Şahmeran motifinin sembolik anlamlarını kuvvetlendirmek, hem de estetik değerini arttırmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu motif, sadece sanatsal bir öge değil, aynı zamanda halkın inanışlarında kötülüklerden korunma ve iyilik bulma arayışının bir yansımasıdır. Şahmeran motifinin kuyruk kısmının yılan ya da ejderha biçiminde soyutlanması ve hayat ağacı, kuş motifleri ile bir arada kullanılması ölümsüzlük, mutluluk ve bereket gibi kavramları simgeler. Şahmeran motifinde hem eril hem dişi öğeler birlikte görülmektedir. Yılan başlı kuyruk kısmı eril simgesi iken, kadın silüetindeki baş kısmı dişi öğeleri temsil etmektedir. Yılanın ayak kısımları da doğurganlığın simgesidir. Şahmeran, Anadolu kültüründe geçmişten bugüne gelen bir hikâyenin güçlü bir temsili olarak hem sanatta hem de günlük yaşamda anlam bulmaya ve popülerliğini korumaya devam etmektedir. Bu durum, Anadolu mitolojisinde Şahmeran efsanesinin çağlar boyunca hem sanatsal hem de kültürel anlamda ne kadar güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir. Anadolu Türk kültüründe, el sanatlarında da kullanılan bu motif, Anadolu'nun kültürel kimliğini, değerlerini ve zengin mitolojik birikimini yansıtan bir sembol olarak önemini korumakta ve Anadolu'nun kültürel kimliğini gelecek nesillere taşımada önemli bir rol oynamaktadır.

Şahmeran'ın yastık, elbise kılıfı, duvar süsü, nazarlık, yer yaygısı, muska amaçlı olarak işleme, halı, kilim gibi tekstil ürünlerinde yaygın kullanımlarının dışında etnografik malzeme olarak değerlendirilebilecek başka kullanımları da bulunmaktadır. Bunlar çoğunlukla kumaş üzerine işlenmiş, bohça ve perde süslemeleridir (Yıldırım, 2001, s.19). Bunların dışında Şahmeran motifinin bilinen sembolik anlamları kapsamında, özellikle kötülüklerden koruması, bereket getirmesi amacıyla; karyola eteği, yatak örtüsü, beşik örtüleri, kırlentlerde de işleme ya da boyama ve baskı teknikleri kullanılarak tekstillerde yer aldığı görülmektedir.

Bu farklı kullanım biçimleri bize, Şahmeran motifinin kullanılmaya başlandığı günden itibaren, tekstil el sanatlarının bir parçası olarak, bölgesel farklılıklar ve kültürel öykülerle zenginleştirilmiş bir gelenek haline geldiğini göstermektedir. Şahmeran motifinde; sembolik anlam olarak özü aynı kalsa da, bölgesel ve kültürel farklılıklarla birlikte bazı örneklerde işleme ve dokuma gibi üretim tekniğine bağlı nedenlerle biçimsel farklılıklar dikkati çekmektedir. Bu biçimsel farklılıklarda kullanılan malzemeler de etkin rol oynamaktadır. Renklerin ise, yukarıdaki bölümlerde de üzerinde durulduğu gibi, ulaşılan kaynaklarda Şahmeran ve renk ilişkisi konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmadığından, karşılaşılan pek çok örnekte kullanılan renklerin işleyen ya da dokuyan kişinin zevki doğrultusunda bir kullanımı olduğu düşünülmektedir. Fakat bazı örneklerde kullanılan renklerin bölgesel özellikler ve sembolik anlamlar taşıyabileceği izlenimi uyandırmıştır.

Biçimsel farklılıklar konusunu bu çalışmada incelediğimiz işlemler ve dokuma tekstiller üzerinden değerlendirdiğimizde; işleme örneklerinde betimlenen Şahmeran motifinin efsanelerde tanımlandığı şekliyle belden yukarısının kadın başına, belden aşağısının yılanın gövde ve başına benzer bir biçimde soyutlandığını görmekteyiz. Resimsel öğeler taşıyan bu betimlemede Şahmeran'ın baş kısmının yüz hatlarıyla bir kadın yüzüne ait olduğu kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Aynı şekilde, Şahmeran'ın gövde ve kuyruk kısmı da bir yılan başı ve pullu gövdesiyle uyum içinde soyutlanmıştır. Görsel 1'deki kanaviçe işleme örneği bu tür bir betimlemeye iyi bir örnektir. Görsel 2, 3, 4'te de kadın ve yılan figürü net olarak algılsa da işleyen kişinin çizim yeteneği, estetik gözü ve el beceri ile de ilişkili olarak motifler arasında biçim farklılıkları görülmektedir.

Biçimsel farklılıklarda ve motifin görsel etkisinde kullanılan malzemelerin, tekniğin ve rengin de etkili olduğu görülmektedir. İşlemeli tekstillerde; kanaviçe, sarma, iğne ardı gibi kullanılan teknik ve malzemelere bağlı olarak, biçim ve renk öğelerinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin Görsel 1'de kanaviçe tekniğinin ve diğer örneklerle göre daha kalın iplik kullanılması motifin görsel etkisini kuvvetlendirmiş ve hatta iplik kalınlığı nedeniyle hafif hacimli rölyef bir etki oluşturmuştur. Benzer şekilde, Görsel 2'de boncuk ve pul kullanımı nedeniyle motifin yüzeyinde kabarık rölyef etki oluşurken, malzemenin ışığı geri yansıtması nedeniyle ışıltılı bir yüzey etkisine neden olmuştur. Görsel 2 ve Görsel 4'te motiflerin tüm yüzeyinde eşit oranda kullanılan sarma, iğne ardı gibi farklı işleme teknikleri motifin düz bir satır halinde çok daha etkili görünmesine neden olmuştur. Bu etkide iplik inceliği de etkin faktördür. Farklı işlemlerdeki farklı teknik uygulamaların işleyen kişinin estetik algısı ile birlikte dönemin etkilerini de gösterdiği düşünülmektedir.

Renk konusunda işlemeli tekstiller üzerinden değerlendirme yaptığımızda; Görsel 1'de ağırlıklı olarak kullanılan sarı renk, koyu yeşil ve kırmızı ile açık koyu renk zıtlığı oluşturarak motifin etkisini ve algısını arttırmıştır. Kullanılan renkler işleyen kişinin zevkini yansıtır olabileceği gibi, sarı renk sembolik anlam olarak Türk kültüründe Şamanizm kaynaklı olarak Dünya'nın merkezini ifade eder. Bu ifadelendirme; 'iyilik Tanrısı Ülgen'in altın kapılı sarayı ve altın tahtının sarı renk ile sembolize edilmesiyle ilişkilidir. Ülgen'in tahtı Şamanizm'de devletin, ülkenin ve Dünya'nın merkezi olarak kabul edildiğinden, sarı renk de Dünya'nın merkezi kabul edilir. Şahmeran'ın yerin altında, altın bir sarayda yaşıyor olması ve sembolik anlamlarından birinin iyiliği içermesi sarının işlendiği yörede bilinçli bir kullanımı olduğunu göstermektedir. Sarı renk Türk kültüründe Albastı ya da Sarı Albis adlı bir ruhun varlığı ile de ilişkilidir. Bu nedenle Türk kültüründe sarı renk denince akla olumsuzluklar gelir (Genç, 1997, s.1095). Şahmeran motifinin koruma amaçlı bir sembolik anlamının var olduğu düşünüldüğünde, sarı rengin Şahmeran motiflerinde kullanımının koruyucu amaçlı olabileceği de düşünülebilir. Öte yandan Görsel 2'de yer alan işlemede kullanılan pembe ve mavi renkler, malzemenin ağırlıklı olarak pul ve boncuk olması nedeniyle, tamamen işleyen zevkini yansıttığı izlenimi vermektedir. Böyle bir renk kullanımı, motifin kırmızı, yeşil, mavi, sarı, siyah gibi tanımlanan renk dizisinin dışına çıkılarak, farklı görsel etkiler elde etme kaygısı taşıdığını düşündürmektedir. Renk örneğinde, motifin bilinen betimlemesinin dışına çıkılması kültürel etkileşimler sonucu olduğundan, motifin günümüze değin gelmesinde de etkili olmuştur.

Biçimsel farklılaşma konusunu incelemiş olduğumuz halı ve kilim örnekleri üzerinden ele aldığımızda; Şahmeran motifi işlemlerde olduğu gibi efsanelerde betimlenen şekliyle biçimlenmiş olsa da Görsel 7'deki duvar halısı dışındaki, Görsel 9,10 ve 11'deki örneklerde Şahmeran'ın başı işlemlerdeki örneklerden farklılık göstermektedir ve çok daha soyutlanmış bir biçimdedir. Bu farklı soyutlamalar halı ve kilim tekniği nedeni ile değil, dokuyan kişinin el becerisi ve çizilen motifle ilişkili olduğu izlenimi vermektedir. Çünkü, dokuma tekniği ile de aslına uygun motifler dokunabilir. Dokumalardaki renk konusu da, işlemeli tekstillerde olduğu gibi estetik kaygı ile kullanıldığı gibi, sembolik anlamlar açısından da kullanılmış izlenimi vermektedir.

İşleme ve dokumalarda Şahmeran ile birlikte kullanılan kuş, hayat ağacı, koç boynuzu, gül, lale ve diğer çiçek motifleri ilgili bölümlerde de anlatıldığı üzere, estetik kaygılar harici koyulanlar dışındakiler, motifin sembolik anlamını kuvvetlendirmek amacıyla yer aldığı anlaşılmaktadır. Görsel 2 ve 4'deki işleme örneklerinde Şahmeran ile birlikte yer alan çiçek motifleri, Görsel 7'deki Tuncel, Çemişgezek halı örneğinde yer alan soyutlanmış çiçek motifleri, yukarıdaki bölümde de sözü edildiği gibi hayat ağacının birer simgesidir ve motifin ölümsüzlük sembolüne katkıda bulunur.

Görsel 9'daki Mardin kiliminde yer alan kuş, çocuk ve çengel motiflerinin Şahmeran motifinin sembolik anlamını kuvvetlendirmek amacıyla yer aldığı anlaşılmaktadır. Çünkü motiflerin her birinin kendine ait sembolik anlamları vardır. Doğumu ve bazı örneklerde yeniden doğarak yenilenmeyi sembolize eden kuş motifi Şahmeranla birlikte üretkenliği simgesi olarak yer almış olabilir.

Motif, işlemler ve dokumalarda pek çok örnekte, tek başına ya da yardımcı motiflerle betimlenirken, bu çalışma kapsamında yer alan örneklerde olduğu gibi, ikili olarak da yer aldığı görülmektedir. Görsel 4'deki işleme örneğinde karşılıklı olarak yer alırken, Görsel 6'daki işleme örneğinde iç içe geçmiş olarak, Görsel 11'deki kilim örneğinde üst üste yer almaktadır. Bu yazıya dahil edilmeyen farklı örneklerde de benzer betimlemeyle karşılaşmıştır fakat, nedenlerine ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır.

Görüldüğü üzere, Şahmeran motifi işleme ve dokuma örneklerinde biçim, renk, tekniğin uygulanışı gibi pek çok ayrıntıda farklılıklar göstermektedir. Bu tür farklılıklar; Şahmeran motifinin kültürel ve mitolojik derinliğini yansıtmakla birlikte, Anadolu tekstil el sanatının estetik gücünü ve üreten kişinin motife bakış açısını da yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abiha, B. Ç. (2014). *Anadolu Türk kültürü geleneğinde 'şahmeran'* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Abiha, B. Ç. (2016). Geleneksel Halk Sanatında Şahmaran Motifleri ve Bu Motiflerin Dili. *Folklor/Edebiyat*, 22(88), (s.99-116).
- Akpınarlı, H. F. ve Uluişik, Y. P. (2016). Yerel Kalkınmada Halk Kültürü Projelerinin Önemi 'Şanlıurfa Örneği'. 4. *Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu*, Ankara, (365-372).
- Akpınarlı, F. ve Yurt. N. (2016). Şahmeran Motifinin Geleneksel Tekstillerde Kullanıldığı Alanlar, *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Sanat Sempozyumu ve Sergisi*, Çorum, (130-137).
- Alpay, T. G. (2020). *Câmâsbnâme hikayesindeki yılan sembolü*. Yeditepe Yayınevi.
- Aydın, Ö. (2013). Çin ve Türk işlemlerindeki ejderha motifi, *Akdeniz Sanat*, 6(12), (s.12-16).
- Balıkçı, Ş. (2018). Şahmeran efsanesi ve yılan tılsımlarının psikanalitik açıdan değerlendirilmesi. *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, 1(1), (s.53-64).
- Çelebi, E. (2022). *Seyahatname*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çelebilik, G. ve Afşar, H. (2016). Konya ili Karatay ilçesi evlerinde bulunan geleneksel el işlemlerinde türler. *Art-E Sanat Dergisi*, 9(18), (s.365-381). <https://doi.org/10.21602/sduarte.281774>
- Çakır, Ö. (2011). Şahmaran efsaneleri üzerine bir inceleme. *Halk Edebiyatı Dergisi*, (s.1-645).
- Demir, H. (2013). Modern zamanlarda bir ashâb-ı kehf yorumu: ayışığı sofrası, *Journal of Turkish Studies*, 8(1), (s.1229-1237). <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4262>
- Doğanay, E. (2012). *Düş ya da gerçek Şah-ı Maran*. Küçükçekmece Belediyesi Yay.
- Duygu, M. ve Tekin, A. K. (2022). Türk Mitolojisinde Hayvan Sembolizmi Ve Geleneksel 'Şahmeran' Figürünün Sanata Yansımaları, *İdil*, 96, (s.1208-1217). <http://dx.doi.org/10.7816/idil-11-96-0>
- Eliade, M. (2014). *Dinler Tarihine Giriş*, Cilt 1 (L. Arslan Özcan, Çev.). Kabalıcı Yayıncılık.
- Erdal, A. (2022). *Şahmeran* [Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tez Raporu].
- Erkan, M. (1993). Câmâsbnâme. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7, (43-44).
- Genç, R. (1997). *Türk inanışları ile milli geleneklerinde renkler ve sarı-kırmızı-yeşil*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Güzel, E. ve Kulaz, M. (2016). Tunceli-Çemişgezek-Doğan Köyü Halı Dokuma Örnekleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), (s.1321-1335).
- Güzel, E. ve Kulaz, M. (2013). Van'da 'şah-ı meran' motifli örnekler, VII. *Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri*, (559-564).
- Hesieodos (2012), *İşler ve günler-tanrıların doğuşu* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.

- İşbilir, S., Sönmeztürk, G., Savari, M. (2023). Tarsus yöresinde mitolojik figürlerden olan şahmeran'ın Mersin olgunlaşma enstitüsü çalışmalarındaki yeri. *Folklor Akademi Dergisi*, 6(2), (s.464-483). <http://dx.doi.org/10.55666/folklor.1264473>
- Küçükçakır, Ü. (2019). Mardin El Sanatlarında Şahmeran Figürü, *Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu, Gostivar-Makedonya*, (172-183).
- Levend, A. S. (1943). Şahmaran ve Anadolu Efsaneleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (1-662).
- Mant, S. (1998). *Halk sanatında şahmaran* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Anadolu Üniversitesi.
- Onay, A. T. (2009). *Şah-ı maran, açıklamalı divan şiiri sözlüğü*. H Yayınları.
- Önder, M. (1969). Halılar Kilimler ve Bir Yazılı Halı, *Türk Etnografya Dergisi*.
- Öz, M. (1998). Türk mitolojisinde şahmeran figürü ve efsaneleri. *Anadolu Mitolojisi Dergisi*, (65-66).
- Özer, K. (2012). Yarı İnsan Yarı Yılan, [Belgesel, video], İstanbul: Kabuk Yapım. <https://www.dailymotion.com/video/x13h12i>
- Saraç, E. ve Yayan, G. H. (2019). Efsaneler ve mitlerin Ahmet Güneştekin'in eserlerine yansımaları, *Social Sciences Studies SSS Journal*, 5(29), (301-311). <http://dx.doi.org/10.26449/sssj.1204>
- Sökmen, S ve Balkanal, Z. (2018). Anadolu'da önemli bir simge olan şahmeran'ın halk inanışlarındaki yeri, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), (281-296). <https://doi.org/10.29029/busbed.333220>
- Sökmen, S ve Balkanal, Z. (2021). Anadolu sanatında şahmeran figürlü örnekler. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(3), (417-447)
- Sözeri, M. (2006). Adana ve çevresinde anlatılan şahmeran efsaneleri. *Yerel Efsaneler Dergisi*, (281-296).
- Şimşek, G. (2016). İnançların görselleşmesinin 2000 sonrası Türk dizilerinde kullanımı: şahmeran örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 58, (765-776).
- Şimşek, G. (2016). Anadolu Kültüründe Şahmaranın Yeri. *Halk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, (765-776).
- TDK (2024). Şahmeran. <https://www.sozluk.gov.tr/>
- Yıldırım, N. (2001). Yakın doğu sembolizminde akrep, yılan: akrep-adam ve şahmeran. *Folklor/Edebiyat*, 27(3), (5-22).
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi (2024). Şahmeran. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eahmeran#cite_note-4

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1. Şahmeran İşleme Örneği, Etamin Üzerine Kanaviçe Tekniği, Van Gürpınar İlçesi -Tutmaç Köyü Şahmeran Örneği, 35 x 50 cm. (Güzel ve Oskay, 2013, s.566)

Görsel 2. Şahmeran motifli işleme (Aydın, 2013, s.12)

Görsel 3. Şahmeran Motifli İşleme (Duygu ve Tekin, 2022, s.1213)

Görsel 4. Şahmeran İşleme Örneği (Mant, 1998, aktaran Sökmen ve Balkanal, 2021, s.434)

Görsel 5. Peşkir, 'El Peşkiri/El Havlusu' Genel ve Detay Görüntü, Huriye Harputlu, Karatay/Konya (Çelebilik ve Afşar, 2016 aktaran Sökmen ve Balkanal, 2021, s.434)

Görsel 6. Şahmeran Figürlü Elbise Kılıfı (Akpınarlı ve Uluişik, 2016, s.369)

Görsel 7. Tunceli/Çemişgezek-Doğan Köyü Şahmeran motifli halı dokuma örneği, 50x85 cm. (Güzel E. ve Kulaz M., 2016, s.1328)

Görsel 8. Şahmeran, hayat ağacı ve kuş motifli halı, Konya Müzesi- Env. No: 2317 (Akpınarlı ve Yurt, 2016, s.132)

Görsel 9. Mardin yöresine ait Şahmeran figürlü kilim, 106x160 cm (Küçükçukurt, 2019, aktaran Sökmen ve Balkanal, 2021, s.432)

Görsel 10. Şahmeran Motifli Kilim Örneği, Van 81x81 cm, (Güzel ve Oskay, 2013, s.566)

Görsel 11. Şahmeran Motifli Kilim Örneği, Van- Merkez 180 x 59 cm, (Güzel ve Oskay, 2013, s.566)

Görsel 12. Şahmeran Runner, (İşbilir vd., 2023, s.475)

Görsel 13. Şahmeran Fular, (İşbilir vd., 2023, s.475)